

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Петър Николов Голийски

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арменско обществознание) на тема

**„ПОЛИТИЧЕСКИ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЦАРСТВО
БЪЛГАРИЯ И РЕПУБЛИКА АРМЕНИЯ
1918 – 1925 г.**

(по документи, съхранени в българските архиви и арменската преса)“

представен от Еожени Кеворк Сакъз

Данни за кандидата

Еожени Кеворк Сакъз завършва специалност през 1996 г. „История на международните отношения“ в Ереванския държавен университет. В периода 1998–2010 г. е хоноруван преподавател, а от 2010 г. е асистент по Арменски език в специалност „Арменистика и кавказология“ в катедра „Класически Изток“ на Факултета по класически и нови филологии. Води учебни занятия по следните дисциплини: Практически арменски език, Теория и практика на превода, Странознание, Арменска цивилизация, История на Армения, История на арменската църква, История на арменската дипломация, История на Арменския въпрос, Възникване и развитие на арменските общности по света, Арменско езикознание.

Еожени Кеворк Сакъз е зачислена 15.10.2024 г., заповед РД 20-1953/14.10.2024. като докторант на самостоятелна подготовка, по направление 2.1. Филология, докторска програма Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арменско обществознание) към катедра „Класически Изток“. Отчислена е предсрочно на 16.06.2025 г. с електронен доклад на декана на ФКНФ с № 70-04-658/18.06.2025 г.

За периода на своята докторантура кандидатката е взела с отличен успех изпитите по петте дисциплини, включени в нейния индивидуален план и има необходимия брой публикации, свързани с темата на дисертацията. В изпълнение на изискванията на Закона за висшето образование, Правилника за прилагането на ЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“, Еожени Кеворк Сакъз е представила дисертационен труд и е изпълнила всички формални изисквания. За настоящата процедура е предоставила пълна и изрядна документация.

Данни за дисертацията

Трудът със заглавие *„Политически и дипломатически отношения между Царство България и Република Армения 1918–1925 г. (по документи, съхранени в българските архиви и арменската преса)“* има обем от 232 стандартни страници без приложенията (16 на брой) и научния апарат. Научният апарат включва: 15 фонда на Централен държавен архив, 1 фонд от Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 1 фонд на Държавен архив – Варна, 1 фонд на Национален архив на Армения, 12 сборника с документи, 3 броя

статистически годишници, 5 броя спомени и мемоари, пълното течение на вестник „Хаясдан“ за 1919–1925 г., друга преса – 7 броя и 115 монографии, студии и научни статии. Структурно дисертацията е добре организирана под формата на Увод (включващ Цел и задачи, Актуалност на темата, Методология на изследването), Обзор на литературата и източниците, Глави 1–3, всяка със своите подглави, Заключение, Приноси, Библиография и Приложения.

Първата глава прави преглед на взаимоотношенията между българи и арменци от Късното средновековие до началото на XX век, акцентирайки върху културното, икономическото и политическото им преплитане. Особено значимо е сътрудничеството през Възраждането, когато арменски печатари в Цариград като Татевос Дивитчян и Арутюн Минасян издават на български учебници и книги. В условията на националноосвободителна борба арменската общност в България проявява солидарност чрез морална, логистична и въоръжена подкрепа. Арменци подпомагат и укриват български революционери и дори участват пряко в освободителните действия. Върхът на тази съпричастност е създаването на арменската доброволческа рота по време на Балканската война (1912–1913 г.), наградена с ордена „За храброст“.

Втората глава е посветена на историческото развитие на арменските земи от XVII до началото на XX век, когато те са разделени между Османската империя и Иран. Проследени са ранните дипломатически усилия на Израел Ори за привличане на европейска подкрепа за освобождението на Армения, както и етапите на руските завоевания в Кавказ, довели до присъединяване на Източна Армения към Руската империя. В същата глава е анализиран процесът на формиране на Арменския въпрос, възникнал в контекста на реформите в Османската империя и стремежа към национално освобождение. Специално внимание е отделено на възникването на арменските политически партии и на ролята им в съпротивата срещу Османската империя. Главата завършва с Първата световна война, Арменския геноцид от 1915 г. и на разпадът на Руската и Османската империи – събития и процеси, изиграли ролята на катализатор на изграждането на модерната арменска национална идея.

Третата глава, която е и същинската част на дисертацията, е фокусирана върху политическите и дипломатическите отношения между Царство България и Първата Арменска република в периода 1918–1925 г., развиващи се на фона на дълбоките геополитически промени през и след Първата световна война. Добре очертани са усилията на Армения за международно признание, както и реакциите на българската държава, която се колебае между симпатиите си към арменците и съюзническите си ангажименти към Германия, намираща се, поради хода на историческите събития, в лагера на противниците на арменската кауза.

От приложените и анализирани документи става ясно, че подкрепата на арменската кауза носи редица реални или потенциални ползи за България: проникване на влиянието ѝ в Кавказкия регион, утвърждаване на хуманитарния ѝ имидж и укрепване на връзките с важната и добре организирана арменска диаспора, представлявана от Арменската патриаршия и Арменското народно обединение в България. Последното изпълнява и парадипломатически функции в София. През 1921 г. в българската столица е открито арменско генерално консулство, чиято дейност е прекратена през 1925 г. поради промяната на режима в (съветска) Армения и новите международни реалности.

Научни приноси на дисертационния труд

Темата „*Политически и дипломатически отношения между Царство България и Република Армения 1918–1925 г. (по документи, съхранени в българските архиви и арменската преса)*“ на дисертацията на Еожени Кеворк Сакъз е не само интересна, но и неразработвана досега. Само много тесни специалисти знаят, че и без това малобройните публикации върху армено-българските отношения до края на XIX век изведнъж секват с настъпването на двадесетото столетие. Единственото изключение от тази закономерност е „Очерци от историята на арменската общност в България (1896–1970 г.)“ на Зохран Касабян. Интересът към армено-българската тематика се възражда след 1991 г., но периодът на първата половина на XX век отново остава извън полезрението на изследователите. Тази научна реалност е добре очертана от докторантката при направения от нея обзор на наличната литература. Затова избраната тема прави дисертацията на Еожени Кеворк Сакъз наистина актуална и запълваща съвсем непроучена ниша.

Но актуалността на един труд би била безпредметна, ако той не е добре написан. И тук Еожени Кеворк Сакъз се е справила повече от добре. На първо място държи да изтъкна огромният положен от докторантката труд по проучването, подбора и чак след това анализа на огромен брой архивни единици. През ръцете ѝ са преминали 49 архивни фонда, от които 15 са влезли в употреба за написването на дисертацията, а останалите 34 са се отказали „безполезна“. По подобен начин стоят нещата и с проучването на течението на вестник „Хаясдан“ за 1919–1925 г. И вестник „Хаясдан“, и архивните фондове досега не са били обект на проучване от арменисти. Лично на мен, който от 2002 г. се занимавам с документи в оригинал или превод, такава „работа на терен“ силно импонира, защото издава много сериозен подход към задачата и целите на труда.

Като говорим за цели и задачи, прави впечатление значителният обем на първите две глави – „Българо-арменските исторически връзки XVII – началото на XX“ и „Армения през периода на османско и иранско владичество до разпада на Руската империя“. Тази „несъразмерност“ е умишлена, тъй като българската аудитория знае съвсем малко за българо-арменските връзки през периода XVII – началото на XX, а за това какво се случва отвъд Черно море по същото време на практика не знае нищо. Така че първите две глави освен че са въвеждащи в проблематиката на третата глава, която е и акцентът на дисертацията, също така имат стойност като и самостоятелни текстове.

Големият принос на дисертацията на Еожени Кеворк Сакъз е, на първо място, че тя е първото цялостно системно изследване на политическите и дипломатическите отношения между Царство България и Първата арменска република в периода 1918–1925 г. Това включва анализ на дипломатическите инициативи, институционалните форми на сътрудничество и ролята на арменската общност в България. Другият голям принос е въвеждането в научно обращение на нови или неизползвани досега архивни данни, осветляващи политическите и дипломатическите отношения между двете страни. Не по-малко значим принос е и проучването на арменската периодика в България и в частност течението на вестник „Хаясдан“ и въвеждането им в научно обращение. Дисертацията показва, че „Хаясдан“ има особен статут. Той е не само медиен орган, но и инструмент на политическо представителство в условията на отсъствие на официална арменска дипломатическа мисия. Така вестникът се оказва ключов извор за реконструиране на процесите на институционализация на арменската общност и изграждането на двустранни връзки с българската държава.

В хода на работата си докторантката се е натъкнала на наистина интересни документи, както официални, така и от личен характер. Сред вторите е например едно писмо от ръководителя на арменската делегация на Парижката мирна конференция Аветис Ахаронян до Симеон Радев и съпругата му с дата 1 февруари 1921 г., открит в Семейния фонд на Симеон и Бистра Радеви. Въпреки че конкретният повод за писмото

не е запазен, то свидетелства за топлите професионални и лични отношения между Радев и Ахаронян (Глава 3, стр. 127).

Ала за мен лично най-интересните моменти в дисертацията са докладите на българския пълномощен министър в Цариград д-р Недялко Колушев от лятото на 1918 г. От една страна те показват, че на България, бидейки най-слабото звено в Централните сили, неизбежно се налага да лавира и да балансира между своите интереси и симпатиите си към арменската кауза от една страна и интересите на съюзниците Турция, Германия и Австро-Унгария от друга (Глава 3, стр. 136-137).

Докладът на Колушев от 31 юли 1918 г. обаче разкрива и една неподозирана, по-малко провинциална България, страна с интереси извън традиционния триъгълник, очертан от Поморавието, Егея и Дунава. С идеята да не остане по-назад от Турция, Германия и Австро-Унгария в проникването в Задкавказието, където руската власт е рухнала след разпадането на царската империя, Колушев предлага на правителството в София да изпрати *„един български военен представител в Ериван“*. Както загрижено отбелязва Колушев, *„ний не знаеме нищо или съвсем малко от онова, което става в Кавказ изобщо и в Армения в частност. А положението в тая страна може да ни послужи за едно от средствата, чрез които ще урегулируме отношенията си с Турция“*. В същия доклад до правителството в София Колушев предлага *„щото тоя офицер да не бъде много млад и неопитен човек и да знае поне един от местните езици“* (Глава 3, стр. 155).

В следващия си доклад от 16 август 1918 г., Колушев алармира София, че проявява пасивност в Задкавказието, че австрийците вече са назначили хора да ги представляват в Армения и Азербайджан, докато *„нашите военни делегати бързо отидоха и се завърнаха. С това не се създаде постоянна връзка между България и Кавказ, вследствие на което България остава чужда на всичко онова, което става там“* (Глава 3, стр. 159).

Затова, в същия свой доклад, Колушев предлага, без да поема допълнителни ангажименти спрямо тамошните народи, София да копира австро-унгарската политика: *„Да изпратим едно представителство, общо за Кавказ с достатъчен персонал, което в съгласие с представителствата на нашите съюзници, ще се застъпва за общата съюзническа кауза, ще допринася за контролирането на турците и главно ще използва случая за да направи покупки за армията и населението“* (Глава 3, стр. 160).

Последната фраза, както правилно е забелязала докторантката, е своеобразна заявка за икономическо проникване в Задкавказието и опит за смекчаване на острата продоволствена и икономическа криза, засегнала през 1918 г. България. Тези планове всъщност имитират германските и австро-унгарските практики в Украйна, която след Брест-Литовския мирен договор се превръща в главен източник на суровини за техните агонизиращи икономики.

Дали предложенията на Колушев са щели да бъдат претворени на практика няма как да знаем, защото месец по-късно България рухва военно и капитулира. Във всеки случай, както отбелязва Колушев, България е щяла да бъде улеснена в тези планове, защото *„ний имаме по-добри условия за работа между грузинското и арменското население, понеже името на България се ползва с особена почит в тия страни“* (Глава 3, стр. 160).

Тези традиционно добри отношения в края на краищата довеждат и до откриването на арменско дипломатическо представителство в София. И, както личи от труда на Еожени Сакъз, съгласието на България не е резултат от чисто идеалистични мотиви:

„Установяването на дипломатически отношения, формализирано с откриването на арменско генерално консулство в София през 1921 г., е резултат както на политически стремежи, така и на конкретни икономически съображения. За

Армения, млада и уязвима държава, търсеца международно признание и подкрепа, България се явява надежден партньор и съмишленик, способен да осигури дипломатически канал към Европа и Балканите. За България, от своя страна, сътрудничеството с Армения е възможност да разшири търговските си хоризонти и да търси излаз към Кавказ и Близкия изток – особено в контекста на Севърския договор, който предвижда стратегически достъп на Армения до Черно море. Тези отношения се вписват в по-широкия стремеж на страната да излезе от икономическата изолация и да преодолее последиците от следвоенната криза.“ (Глава 3, Заключение, стр. 207-208).

Съгласявайки се с тези изводи, ще отправя и следната забележка към докторантката. Твърдението, по принцип вярно, за опита на България чрез сътрудничество с Армения да излезе от икономическата изолация, трябва да бъде аргументирано по-детайлно. А именно, че след Първата световна война България е заобиколена от враждебни съседи и на практика се намира в блокада. Едничкият приятелски съсед, Турция, е в състояние на хаос и война с Гърция. Австро-Унгария, традиционен търговски партньор отпреди войната, вече не съществува, а другият голям европейски партньор, Германия, е в много тежко икономическо състояние. Единствено Чехословакия е добронамерена към България, но е отделена от нея от враждебните Югославия и Румъния. Затова Армения се оказва, макар и недостатъчна, но все пак някаква потенциална алтернатива на изгубените от България предвоенни пазари.

Заключение

Въпреки последната ми забележка, смятам, че целите и задачите на дисертацията са постигнати и изпълнени, а приносите ѝ са несъмнени. Докторантката сочи, че дисертацията има практическа стойност за историци, дипломати и изследователи, които се интересуват от външната политика на България, историята на Армения и диаспората ѝ. Аз обаче ще добавя още нещо – дисертацията не само има практическа стойност за дипломати, всъщност тя може да служи като учебник за дипломати. Затова, без колебания предлагам на членовете на уважаемото научно жури да присъдят на кандидата ас. Еожени Кеворк Сакъз образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арменско обществознание).

София, 20.07.2025 г.

Доц. д-р Петър Николов Голийски
Катедра „Класически Изток“, ФКНФ